

VIOLETA UNGUREANU

Institutul de Filologie
(Chişinău)CONSIDERAȚII PRIVIND DIRECȚIILE
DE ABORDARE A SENSULUI

Abstract. The investigation of referential issues presented an increased interest to linguists, problems and the basic concepts being very relevant for both research of the meaning and reference in natural languages with linguistics implications and for its connection to logic and philosophy. There are three directions to approach linguistic meaning. They are *representational theories* in conformity with which semantic analysis is aimed at discovering the conceptual structures which are on the base of the language; *referential or denotational theories*, oriented towards the outer world and concerned about the meaning and informational significance of language, about the facts and situations described by it and *social and pragmatic theories* of meaning that emphasize communicative function of a language, understood as a social activity. Thus, the approach to meaning in natural languages is a very complex, important and interesting area through a multitude of phenomena and discussed issues.

Keywords: reference, referential, pragmatic, denominative, meaning, extension, intension, possible worlds, speaker's intention.

Se disting trei direcții în abordarea sensului în limbă. E vorba de *teoriile reprezentationale*, în conformitate cu care analiza semantică vizează descoperirea structurilor conceptuale situate la baza limbii; teoriile *referențiale* sau *denotaționale*, orientate înspre exterior, înspre lume, și preocupate de semnificația informațională a limbii, de faptele, de situațiile descrise prin intermediul acesteia și teoriile *sociale* sau *pragmatice* ale semnificației, care pun accentul pe funcția de comunicare a limbii, înțeleasă ca activitate socială [1, p. 12-13]. În notele ce urmează, ne vom referi la aceste teorii, urmărind modul în care au fost discutate în literatura de specialitate și ponderea fiecăreia în abordarea sensului.

Teoriile reprezentationale vizează descoperirea structurilor conceptuale situate la baza limbii. Limbajul clasic descoperă un raport cu el însuși. „În forma sa originară, când a fost dat oamenilor de însuși Dumnezeu, limbajul era un semn al lucrurilor absolut sigur și transparent pentru că le semăna. Numele erau împărțite pe ceea ce desemnau, așa cum forța stă înscrisă pe corpul leului, regalitatea în privirea vulturului, așa cum influența planetelor este marcată pe fruntea oamenilor: sub forma similitudinii [2, p. 91]. Pentru adepții acestor teorii, cercetarea sensului este echivalentă cu cercetarea reprezentărilor mentale. „A reprezenta trebuie înțeles în sens strict: limbajul reprezintă gândirea, așa cum gândirea se reprezintă pe ea însăși. Nu există, pentru a constitui limbajul sau pentru a-l anima din interior, un act originar de semnificare, ci doar în inima

reprezentării, această putere pe care ea o deține de a se reprezenta pe ea însăși, adică a se analiza juxtapunându-se, parte cu parte, sub privirea reflecției, și a se delega pe ea însăși într-un substitut pe care să o prelungească” [idem. p. 141]. De fapt, semnificațiile sunt concepte situate în mintea noastră. Aceste concepte se referă la termeni semantici primari și universali, care se regăsesc în toate limbile naturale. Pentru reprezentanții acestei teorii conceptele provin din esența naturii noastre umane, iar „sarcina noastră ca ființe dotate la naștere cu o gramatică universală și cu o capacitate de formare a conceptelor este, printre altele, de a atașa etichete acestora (cuvintele propriu-zise)” [1, p. 13]. Ștefan Oltean, referindu-se la A. Wierzbicka, vorbește de un număr de 50-100 de termeni semantici primari și universali, care iau naștere în urma *interacțiunii cu mediul (tigrul, balenă, lămâie)* sau se însușesc prin *descrieri verbale (cvadruped, rudă de gradul doi)*, iar statutul altor termeni rămâne controversat. Cătălin Cioabă [3] menționează că „de fapt, limitele analizei logice a limbajului provin din faptul că aceasta înțelege limba pornind exclusiv de la funcția ei denominativă: uneia dintre părțile de vorbire, *nomen*-ului, îi este acordată o preeminență absolută și, pornind de la ea, este înțeles apoi *întregul* limbii. E în joc aici, totodată, și o anumită concepție cu privire la geneza limbajului natural, care s-ar fi născut doar prin *numirea* unui lucru sau altul. Însă nu toate părțile de vorbire (verbele, adverbele, pronumele) sunt primordial denominative, chiar dacă împlinesc și această funcție”. Analiza logică a limbajului are scopul să împiedice limba să mai funcționeze ca izvor al neînțelegerilor (în spațiul filosofiei). Punerea limbii sub puterea logicii, îi asigură oricărui fapt de limbă oglindirea realității. În [3], *Wittgenstein – o filosofie în fărâme*, Cătălin Cioabă remarcă, pe bună dreptate, ideea fundamentală a lucrării lui *Wittgenstein Tractatus*, care este următoarea „limba reprezintă o imagine fidelă a realității, o *oglină* a ei. Ceea ce numim sens al unui cuvânt este chiar obiectul din lume la care el trimite (în exegeza wittgensteiniană se vorbește de aceea despre „teoria reprezentățională a sensului”). Această funcție de *oglinire* perfectă pusă în seama limbii implică o concepție pe deplin articulată despre natura ei și reprezintă totodată adevăratul motiv pentru care analiza limbajului poartă în sine o tendință implicită către absolutizare. Căci, presupusă fiind capacitatea *oricărui* fapt de limbă de a trimite, prin reprezentare, la un fapt din realitate, este deschisă calea către o așezare a limbii sub o *logică unică*, ea putând fi concepută pornind exclusiv de la acest principiu al sensului ca *reprezentare*. Pe urmele lui B. Russell, L. Wittgenstein încearcă să conceapă limba pornind de la „limbajul perfect”, care este logica”. Referitor la L. Wittgenstein, am putea menționa faptul că acesta comentează în [4, p. 79-80] un exemplu de Augustinus, care descrie un mod de însușire a limbii de către copii, când cei maturi numeau un lucru printr-un cuvânt, indicând la acesta prin gesturi, mimică, expresia feței. Astfel, copilul începea să înțeleagă semne a căror obiecte sunt cuvintele. Modul în care descrie Augustinus studierea limbajului e la fel cum învață cineva limba când ajunge într-o țară străină și e nevoit să ghicească sensul determinărilor propuse. În această ordine de idei, Ludwig Wittgenstein menționează că această descriere ne dă un anumit tablou al esenței limbajului uman, și anume că toate cuvintele din limbă denumesc obiecte, propoziția constituind o posibilitate de îmbinare a acestor denumiri. Cu o asemenea minte „formatată”, cu o predilecție pentru identificarea obiectelor discrete

și a acțiunilor, el va forma, pe baza regularităților constatate, *categorii mentale* care reunesc lucrurile de același tip și va intui astfel semnificația corectă a cuvintelor. Astfel, fiecare cuvânt este dotat cu sens. Acest sens se subordonează cuvântului, adică reprezintă obiectul pe care-l înlocuim prin cuvânt. În acest caz, nu se face o clasificare a cuvintelor sau nu se relatează despre vreo deosebire dintre acestea. Este evident că e vorba, în primul rând, de substantive de tipul *masă*, *scaun* și despre nume de persoane, iar despre denumiri ce indică acțiuni și calități nu se spune nimic. Am putea spune în felul următor: *A numi ceva e ca și cum am prinde de un obiect o placă cu numele lui*. În această ordine de idei, pare interesantă afirmația lui T. Hobbes referitor la limbaj, citat după [2, p. 146] „În rădăcina sa primă, limbajul este făcut dintr-un sistem de note pe care indivizii le-au ales mai întâi pentru ei înșiși: cu ajutorul acestor mărci ei pot sa-și amintească reprezentările, să le lege, să le disocieze și să opereze asupra lor. Printr-o convenție sau printr-o violență, aceste note au fost impuse colectivității”. În completarea celor spuse supra, în literatura de specialitate [1, p. 24], se discută termenii: *sintaxa universală* (N. Chomsky, 1995 și V. Cook și M. Newson, 1998) și *conceptele înnăscute* (A. Wierzbicka, 1996), dar și *capacitatea umană de formare a conceptelor* (Chierchia și McConnell-Ginet 1990).

Teoriile *referențiale sau denotaționale* sunt orientate înspre exterior, înspre lume și sunt preocupate de semnificația informațională a limbii, de faptele, de situațiile descrise prin intermediul acesteia. Semnificația constă, în această concepție, în relația dintre expresiile lingvistice sau configurațiile de expresii și diferite tipuri de lucruri. În lingvistică există numeroase studii consacrate problemelor referinței. Numele cele mai reprezentative din țară și de peste hotare care examinează chestiuni fundamentale, idei și noțiuni de bază referitoare la natura limbajului și problema referinței sunt: Michael Devitt și Kim Sterelny, N. Arutiunova, E. Paduceva, Ștefan Oltean, Mihaela Munteanu etc.

Ștefan Oltean [1, p. 13-14] menționează că „Semantica referențială sau semantica denotațională este un tip de teorie semantică preocupată de semnificația informațională a limbii, de *raportul dintre simbolurile lingvistice și realitate*, fie ea și interioară, deoarece limba ne permite să vorbim și despre stările interioare, să exprimăm atitudini și procese mentale, cum ar fi convingeri, speranțe, dorințe etc., caz în care semnificația ei informațională este prezentă, dar nu este evidentă, deoarece informația nu este de această dată publică și obiectivă, ci individuală și subiectivă, la ea având acces doar experimentatorul”.

M. Devitt și K. Sterelny detaliază și adâncesc chestiuni fundamentale, exprimă opțiuni teoretice referitoare la problemele filosofice ale limbajului. În lucrarea *Limbaj și realitate* autorii analizează și argumentează teoriile referinței. Confrunțați cu diverse fenomene ce țin de sens și referință, autorii prezintă cele trei strategii elaborate de semanticieni. Prima e că rolurile referențiale epuizează semnificația. E vorba de teoria referinței directe. Referitor la nume, ei susțin că semnificația lui nu este altceva decât proprietatea acestuia de a se referi la purtătorul său. A doua strategie este teoria ce acceptă faptul că în semnificația unui cuvânt se află mai mult decât rolul lui referențial. G. Frege a fost adeptul acestei strategii. Ideea este de a „suplimenta referința (numită uneori „extensiune”) cu „sensul” (numit uneori „intensiune”): fiecare cuvânt are un sens

și, în mod normal, un referent. Cuvintele vide sunt anormale prin faptul ca le lipsește referentul, dar diferă de silabele fără sens prin faptul ca au totuși un sens”. A treia strategie este strategia lumilor posibile, în special a lui David Lewis [5, p. 53].

Fenomene lingvistice extrem de interesante, idei și teorii importante sunt prezentate limpede și în alte tratate de lingvistică. Astfel, N. Arutiunova, în lucrările sale, ia în discuție aspecte deosebit de importante și foarte interesante referitoare la limbile naturale și interpretarea lor lingvistică, plecând de la multiplele aspecte ale referinței și de la diversele teorii legate de aceasta. Se constată că la originea teoriilor referinței este logica, iar sursa referinței sunt teoriile descriptive (B. Russell și G. Frege), care susțin că ceea ce contează sunt descripțiile pe care vorbitorul le asociază cu numele-reprezentant. Această teorie clasică a condus la teoria modernă, cunoscută și ca teoria „mănunchiului”. Ideea este de a nu asocia semnificația unui nume cu o singură descripție definită, ci cu un mănunchi de mai multe descripții cărora le sunt atribuite de către comunitatea lingvistică diferite ponderi în determinarea sensului. În loc să lege strâns un nume de o descripție definită, așa cum face teoria clasică, teoria modernă îl leagă slab de mai multe. De fapt, teoria descripției se prezintă ca o teorie a semnificației pentru nume, este o cercetare asupra sensurilor și întrebuirii numelor proprii și comune din lexic.

La aceleași teorii se referă și E. Paduceva [6, p. 14-16]. Vorbind despre concepția semantică generală ce caracterizează referința, cercetătoarea se referă la teoria referențială a semanticii, ce include teoriile lui A. Tarski, S. Kripke, R. Montague. Lingvista menționează că aceasta aparține teoriilor reduționiste a sensului, deoarece pune problema reducerii sensului expresiilor lingvistice la referință și adevăr.

Important este să amintim în această ordine de idei numele lingvistului francez Jean-Claude Milner care a propus o teorie lingvistică a referinței. Milner consideră că funcția principală a limbajului este desemnarea, iar referința este relația dintre limbaj și realitate sau relația dintre cuvinte și lume. În același timp s-a constatat că analiza pur lingvistică nu este suficientă pentru identificarea unui referent situat în lume. Astfel, pe lângă procesele ce țin de codul lingvistic propriu-zis, trebuie să recurgem la procese extralingvistice și inferențiale, care permit identificarea din ansamblu de referenți posibili a referentului avut în vedere de locutor [7, p. 141-142].

Pragmatica s-a afirmat în ultimele trei-patru decenii ca un domeniu de cercetare deosebit de dinamic, aflat în continuă extindere și diversificare. Teoriile *sociale* sau *pragmatice* ale semnificației, pun accentul pe funcția de comunicare a limbii, înțeleasă ca activitate socială. Semnificația constă, în această concepție, în modul în care se întrebunțează limba în cursul interacțiunii comunicative. Realizarea referinței este în strânsă legătură cu pragmatica actului comunicativ. Semantica elementelor referențiale ale limbii este de natură pragmatică: ea este adresată vorbitorilor, fondului lor comun de cunoștințe, contextului. „Referința ca acțiune (corelare) se realizează de vorbitor, acesta fiind un component separat al actului de vorbire, iar referința ca rezultat al corelației este relația în care sunt antrenate elementele limbii în contextul actelor de vorbire” [6, p. 79]. Ch. Morris, unul din fondatorii semioticii și teoriei semnelor, a introdus termenul de „pragmatică”. Ch. Peirce și Ch. Morris deosebesc trei mari direcții ale semioticii:

semantica, ce studiază relațiile dintre semne și obiectele din realitate; *sintaxa*, ce se ocupă de relațiile dintre semne și *pragmatică*, interesată de relația dintre semn și vorbitori, modul în care sunt utilizate semnele. La începutul sec. al XX-lea, aspectul semantic și pragmatic rămâneau în afara atenției semioticii. Lingvistica teoretică era o disciplină abstractă, fiecare nivel al limbii fiind un sistem închis. Necesitatea unei apropieri între limbă și realitate a devenit evidentă. Fiind restabilită legătura dintre acestea, a crescut și interesul față de pragmatică, pentru că și realitatea ajută la înțelegerea unor fenomene din limbă și vorbire. Realitatea devine, astfel, obiectul de studiu al logicienilor, filosofilor și lingviștilor. În dezvoltarea teoriei referinței a predominat tendința de excludere a sensului din mecanismele referinței și atribuirea unui rol mai mare în actul de referință factorului pragmatic. Atunci când este cercetat sensul se face abstracție de factorul pragmatic. Teoria referinței nu poate neglija pragmatica și ia în considerare toate tipurile de relații ce determină comunicarea, relațiile dintre limbă, realitate, situația de comunicare, vorbitor și receptor etc. Semnificația constă, în această concepție, în modul în care se întrebuițează limba în cursul interacțiunii comunicative. În lucrările de specialitate [8, p. 11-14], sunt prezentate teorii *sociale* sau *pragmatice* ale semnificației, care pun accentul pe funcția de comunicare a limbii, înțeleasă ca activitate socială. E. Paduceva [6, p. 9] menționează, pe bună dreptate, că „referința este legată de individualizarea obiectelor, iar mecanismul cel mai productiv al individualizării este indicarea legăturii obiectului cu actul de vorbire despre care e vorba”. Prin intermediul cuvintelor înfăptuim acțiuni (a spune, spre exemplu, *Promit să nu mai lipsesc* constituie, în anumite împrejurări, o *promisiune*, un tip de *act de limbaj*). Aspectele care privesc actele cu relevanță socială pe care le efectuăm prin utilizarea limbii ocupă un loc central în considerațiile de ordin semantic și trebuie incluse într-o teorie a semnificației. La sfârșitul anilor '50, ai secolului XX, interesul pentru teoria semnificației devenise foarte mare. Pe lângă direcția pozitivistă, preocupată de construcția logică a unui limbaj, s-a afirmat o altă direcție, e vorba de filosofia limbajului comun. Contribuția acestei filosofii este studiul actelor de vorbire: întrebări, rugăminți și promisiuni, analizate de J. Austin și J. Searle. J. L. Austin este autorul primei teorii despre actele de limbaj. Tendința de includere a factorului pragmatic în teoria referinței, și-a găsit reflectare în ideile lui H. P. Grice, care a inclus noțiunea de *intenție a vorbitorului*. Prin anii '70, renasc teoriile subiectiv psihologice ca rezultat al pragmatizării concepțiilor logice în care se dă o atenție mare intențiilor vorbitorului.

După cum reiese din cele menționate mai sus, investigarea problematicii referențiale a prezentat un interes sporit din partea lingviștilor, problemele și noțiunile de bază fiind de mare relevanță atât pentru cercetarea semnificației și referinței în limbile naturale cu implicații în domeniul lingvisticii, cât și pentru raportul acesteia cu logica și filosofia. Suntem de acord cu Șt. Oltean care menționează că „Teoriile schițate mai sus nu sunt întru totul incompatibile, întrucât semnificația comportă, alături de componenta *reprezentatională*, aspecte *denotaționale* și aspecte *pragmatice*... Prin urmare, cele trei componente (*reprezentatională*, *denotațională* și *pragmatică*) sunt mai degrabă complementare, o teorie care ignoră vreuna dintre ele fiind nesatisfăcătoare. În acest sens, ar fi rezonabil, spre exemplu, ca semnificația să fie tratată atât din perspectiva componentei informaționale, cât și a celei reprezentationale sau a celei pragmatice” [1, p. 14-15].

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Oltean, Ștefan, *Lumile posibile în structurile limbajului*, Cluj-Napoca, Editura Echinox, 2003.
2. Foucault, Michel, *Cuvintele și lucrurile*, București, RAO Publishing Company, 2008.
3. www.romaniaculturala.ro/articol.
4. Витгенштейн, Людвиг, *Философские исследования*. În: Новое в зарубежной лингвистике, Москва, Издательство Прогресс, 1985.
5. Devit, Michael, Sterelny, Kim, *Limbaj și realitate. O introducere în filosofia limbajului*, Iași, Editura Polirom, 2000.
6. Падучева, Елена, *Высказывание и его соотнесенность с действительностью*, Москва, Издательство Наука, 1985.
7. Moeschler J., Reboul A., *Dicționar enciclopedic de pragmatică*, Cluj, Editura Echinox, 1999.
8. Арутюнова, Нина, *Лингвистические проблемы референции*. În: Новое в зарубежной лингвистике, Москва, Издательство Радуга, 1982, с. 5-40.